

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 2

The 2nd STOU Graduate Research Conference

การใช้สิทธิต่อต้านโดยสันติวิธีของชนชาวไทยตามรัฐธรรมนูญ

The Right to Resist Peacefully of the Thai People in the Constitution

จักรเศ พิทยาคม (Chakres Pittayakom)* ภาณินี กิจพ้อคำ (Paninee Kitpoka)**

ไชยันต์ ไชยพร (Chaiyan Chaiporn)***

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อทราบถึงแนวความคิดทางด้านนิติศาสตร์ โดยเฉพาะด้านกฎหมายมหาชน ด้านนิติปรัชญา และแนวคิด ทฤษฎี ในทางรัฐศาสตร์ ที่เกี่ยวข้องกับสิทธิของประชาชนในการปกป้องตนเองจากการปกครองที่ไม่เป็นธรรม และเพื่อทราบถึงขอบเขตสิทธิพิทักษ์รัฐธรรมนูญของชนชาวไทย ที่บัญญัติรับรองไว้ในรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน และในอดีต ว่ามีขอบเขตเพียงใด เหมาะสมหรือไม่ หากไม่เหมาะสมแล้ว ขอบเขตสิทธิพิทักษ์รัฐธรรมนูญของชนชาวไทยที่เหมาะสมควรมีลักษณะเช่นใด

การศึกษาวิจัยนี้ ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพโดยวิจัยจากเอกสาร เพื่อนำแนวคิดและข้อมูลที่เกี่ยวข้องมาเสนอในลักษณะพรรณนาและวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่าบทบัญญัติ แห่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับ พุทธศักราช 2550) มาตรา 69 เกี่ยวกับสิทธิในการพิทักษ์รัฐธรรมนูญของชนชาวไทยที่มีสิทธิต่อต้านโดยสันติวิธีนั้น ไม่เพียงพอและเหมาะสม จึงเสนอให้แก้ไขรัฐธรรมนูญฯ จากเดิมที่รับรองขอบเขตให้ชนชาวไทยพิทักษ์รัฐธรรมนูญได้โดยสันติวิธีเท่านั้น เป็นการรับรองสิทธิในการพิทักษ์รัฐธรรมนูญโดยไม่จำกัดวิธีการ เพียงแต่วิธีการนั้น ต้องสมควรแก่เหตุ และสมควรแก่กรณี

คำสำคัญ รัฐธรรมนูญ สิทธิต่อต้านโดยสันติวิธี

*นักศึกษาลัทธิศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช Obladi_49@yahoo.com

**รองศาสตราจารย์ ประจำสาขาวิชานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช Iwasipan@stou.ac.th

***รองศาสตราจารย์ ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย cchaiyan@hotmail.com

Abstract

The main purpose of making this research is to study about the Jurisprudence, especially; Public Laws, Legal Philosophy and Political Theories which relate to the right of people to protect themselves from the Unfairness. And yet, it's to study the confinement of the Right to Protect the Constitution of the Thai People that was and is provided in the previous and current Constitutions. What's more, it's to propose the proper way that how the Right to Protect the Constitution should be.

The study of this research is based on Documentary Research Method in order to convey the concepts and related information and propose them as a descriptive and analysis approach.

From the study, it's found that Section 69 in the Constitution (Issue 2550 B.E) which is about the Right to Protect the Constitution that Thai people have their right to resist peacefully is not sufficient and appropriate as it should be. So, this research is proposing an amendment in the current Constitution from that it assures the right to resist peacefully only to assure the right to resist by all means as long as those means are reasonable and appropriate.

Keywords: Constitution, The right to resist peacefully

บทนำ

รัฐธรรมนูญนั้นนอกจากเป็นกฎหมายหลักสูงสุดในการปกครองประเทศแล้วยังเป็นเสมือนข้อตกลงถึงขอบเขตของสิทธิและหน้าที่ระหว่างรัฐกับประชาชนอีกด้วย ซึ่งจะกว้างแคบมากน้อยเพียงใด ก็ขึ้นอยู่กับประวัติศาสตร์และความเป็นมาของชนชาติในรัฐ นอกจากนี้ยังเป็นภาพสะท้อนของอุดมการณ์ ปรัชญาทางการเมืองของชนในชาตินั้น ๆ รวมถึงเจตนารมณ์ในการบัญญัติไว้เช่นนั้น

แนวความคิดเกี่ยวกับการต่อต้านผู้ปกครองที่ไม่ชอบธรรมก็ดี แนวคิดเกี่ยวกับการต่อสู้กับผู้ที่จะมาฉีกรอนสิทธิเสรีภาพของประชาชนก็ดี ได้ปรากฏมายาวนานแล้วในทางตะวันตก ทั้งในแง่ทฤษฎีทางรัฐศาสตร์ และแนวความคิดทางการเมืองของนักคิดทางการเมืองที่สำคัญ ๆ อีกทั้งยังปรากฏให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมในการต่อสู้ของประชาชนที่ปรากฏในรัฐ ในประเทศ ในภูมิภาคต่าง ๆ ของโลก ทั้งในอดีตปัจจุบัน และยังคงมีอยู่ในปัจจุบัน

ในประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา การต่อสู้ที่สำคัญในต่างประเทศ เช่น การต่อต้านอังกฤษของกลุ่มคนที่เข้าไปบุกเบิกในทวีปอเมริกา ซึ่งนำไปสู่การสถาปนาเป็นประเทศสหรัฐอเมริกาในเวลาต่อมา การต่อสู้เพื่อเอกราช ของประเทศต่าง ๆ ที่มีให้เห็นทั่วโลกแม้ในปัจจุบัน สิ่งเหล่านี้แสดงและสะท้อนให้เห็นถึงการต่อสู้ของคนที่ปรารถนาจะเป็นเสรีชน และปราศจากการกดขี่จากผู้ปกครอง

อีกปรากฏการณ์หนึ่งที่เคยปรากฏ และยังคงปรากฏให้เห็นอยู่ในปัจจุบัน ก็คือการต่อสู้หรือต่อต้านผู้ปกครองประเทศที่ประชาชนเห็นว่าเป็นผู้ที่ใช้อำนาจปกครองอย่างไม่ชอบธรรมในประเทศต่าง ๆ สำหรับในประเทศไทยก็ได้ปรากฏการต่อสู้ เช่น เหตุการณ์ ในวันที่ 14 ตุลาคม 2516 ซึ่งนิสิต นักศึกษา และประชาชน ได้ออกมาเคลื่อนไหวต่อต้านระบอบการปกครองแบบเผด็จการ เป็นต้น

ในประเทศไทย นอกจากจะมีการรับรองสิทธิทางการเมืองของประชาชนไว้ในรัฐธรรมนูญ ฉบับต่าง ๆ แล้ว ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ได้มีการบัญญัติสิทธิทางการเมืองของชนชาวไทยเพิ่มเติมขึ้นมาอีกประการหนึ่ง คือ บุคคลย่อมมีสิทธิต่อต้านโดยสันติวิธีซึ่งการกระทำใด ๆ ที่เป็นไปเพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจในการปกครองประเทศโดยวิธีการซึ่งมิได้เป็นไปตามวิถีทางที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญนี้ และในรัฐธรรมนูญ ฉบับปัจจุบันก็ได้มีการบัญญัติรับรองไว้เช่นกัน ซึ่งบทบัญญัติในทำนองนี้ ในรัฐธรรมนูญต่างประเทศ ก็มีบัญญัติไว้เช่นเดียวกันคือรัฐธรรมนูญฯ ของสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนี (ซึ่งในขณะที่ยกร่างรัฐธรรมนูญในปี พ.ศ.2540 ก็ได้นำมาเป็นต้นแบบ) บัญญัติไว้ใน มาตรา 20 (4) ว่า ปวงชนชาวเยอรมันมีสิทธิที่จะต่อต้านความมุ่งหมายของบุคคลใด ๆ ที่ล้มล้างบทบัญญัติตามรัฐธรรมนูญนี้ เมื่อไม่มีหนทางอื่นที่จะพิทักษ์ไว้ได้ (Article 20 (4) All Germans shall have the right to resist any person seeking to abolish this constitutional order, should no other remedy be possible .)

สำหรับประเทศไทยนั้น ในปัจจุบัน จะพบการเคลื่อนไหวทางของกลุ่มมวลชนต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก โดยใช้วิธีการ และนำกลยุทธ์ต่าง ๆ ขึ้นมาต่อสู้ โดยประเด็นหนึ่งที่มีการหยิบยกขึ้นมาเพื่อสร้างความชอบธรรมในการเคลื่อนไหวของกลุ่มตน ก็คือความไม่ชอบธรรมของผู้ปกครอง(ในบางกรณีรวมถึงความชอบธรรมในการเข้าสู่อำนาจด้วย) และในหลายครั้งของการชุมนุมมีการกล่าวอ้างถึง “สิทธิในการพิทักษ์รัฐธรรมนูญ” ตามที่ได้บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยด้วย นอกเหนือไปจากการใช้หรือกล่าวอ้างเสรีภาพอื่น ๆ ตามรัฐธรรมนูญฯ เช่น เสรีภาพในการชุมนุมฯ เป็นต้น หรือบางครั้งมิได้มีการอ้างถึงสิทธิหรือเสรีภาพใด ๆ ที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญฯ แต่ก็กล่าวอ้างว่ามีสิทธิหรือเสรีภาพอันชอบธรรมที่จะทำได้ ซึ่งในหลายครั้งการเคลื่อนไหวหรือกิจกรรมทางการเมืองดังกล่าว พิจารณาในเบื้องต้นแล้วเข้าข่ายความผิดทางอาญา หรือเป็นการละเมิดในทางแพ่ง หรือทั้งสองอย่าง

จึงเป็นที่น่าสนใจศึกษาว่า เมื่อต้องเผชิญกับ ภัยคุกคามจากการกระทำของบุคคลหรือคณะบุคคลที่จะเข้ามาผู้
อำนาจในการปกครองประเทศโดยวิธีการซึ่งมิได้เป็นไปตามวิถีทางที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ ขอบเขตของชนชาวไทยที่
จะป้องกันสิทธิเสรีภาพมิให้ถูกช่วงชิงไปได้ นั้น ถูกรับรองโดยรัฐธรรมนูญฯ (กล่าวอีกนัยหนึ่งเป็นบทบัญญัติ หรือเป็นสิ่งที่
จะได้รับผลร้ายจากการกระทำดังกล่าว เช่น ถูกลี้ภัย เป็นต้น) ให้ต่อต้านโดยสันติวิธีเท่านั้นจะเพียงพอหรือไม่ มีความ
เหมาะสมกับสภาพทางการเมืองและสังคมของไทยอย่างไร

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อทราบถึงแนวความคิดทางด้านนิติศาสตร์ โดยเฉพาะด้านกฎหมายมหาชน ด้านนิติปรัชญา และแนวคิด
ทฤษฎี ในทางรัฐศาสตร์ ที่เกี่ยวข้องกับสิทธิของประชาชนในการปกป้องตนเองจากการปกครองที่ไม่เป็นธรรม
2. เพื่อทราบถึงขอบเขตสิทธิพิทักษ์รัฐธรรมนูญของชนชาวไทย ที่บัญญัติรับรองไว้ในรัฐธรรมนูญฉบับ
ปัจจุบัน และในอดีต ว่ามีขอบเขตเพียงใด
3. เพื่อเสนอถึงความเหมาะสมของขอบเขตสิทธิพิทักษ์รัฐธรรมนูญของชนชาวไทยที่มีอยู่ในปัจจุบันว่าควรมี
ลักษณะเช่นใด
4. เพื่อเสนอให้แก้ไขรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับ พ.ศ. 2550) มาตรา 69 จากเดิมที่รับรอง
ขอบเขตให้ประชาชนชาวไทยพิทักษ์รัฐธรรมนูญ ได้โดยสันติวิธีเท่านั้น เป็นการรับรองสิทธิโดยไม่จำกัดวิธีการที่จะใช้พิทักษ์
เพียงแต่วิธีการนั้น ต้องสมควรแก่เหตุ และสมควรแก่กรณี

วิธีดำเนินการวิจัย

ใช้วิธีวิจัยในเชิงคุณภาพโดยวิจัยจากเอกสาร(Documentary Research) เพื่อนำแนวคิดและข้อมูลที่เกี่ยวข้อง
มาเสนอในลักษณะพรรณนาและวิเคราะห์(Descriptive and analysis approach)

ผลการวิจัย

- จากผลการศึกษาดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น อาจสรุปแนวความคิดหลัก ๆ ได้ดังนี้
- 1.1 แนวคิดทางการเมืองเกี่ยวกับสิทธิในการต่อสู้กับผู้ปกครองที่ไม่เป็นธรรม แยกพิจารณาได้เป็น
 - 1.1.1 ไม่มีสิทธิกระทำได้ เพราะเหตุว่ามนุษย์ได้ยินยอมมอบอำนาจให้แก่รัฐาธิปัตย์แล้ว
 - 1.1.2 มีสิทธิกระทำได้ เพราะมนุษย์ยังคงมีสิทธิตามธรรมชาติอยู่ มิได้มอบโดยเด็ดขาดให้แก่รัฐาธิปัตย์
 - 1.2 แนวคิดในระบบกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสิทธิของประชาชนในการที่จะต่อสู้กับผู้ปกครองที่ไม่เป็นธรรม
แยกได้เป็น
 - 1.2.1 แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิโดยธรรมชาติ แยกพิจารณาได้ดังนี้
 - 1) สิทธิในระดับปัจเจกบุคคล คือสิทธิในการป้องกันตัว นั่นเอง
 - 2) สิทธิในระดับประชาชน คือสิทธิในการต่อต้าน หรือลี้ภัยผู้ปกครองที่ไม่เป็นธรรม
 - 1.2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการนำสิทธิในการต่อต้านดังกล่าวมารับรองไว้ในบทบัญญัติของกฎหมาย ซึ่งอาจแยก
พิจารณาได้ เป็น สิทธิในระดับปัจเจกบุคคล สิทธิในระดับกฎหมายมหาชน และ สิทธิในระดับกติการะหว่างประเทศ คือ
 - 1) สิทธิระดับปัจเจกบุคคล กฎหมายที่รับรอง เช่น ประมวลกฎหมายอาญาในเรื่องการป้องกันโดย
ชอบด้วยกฎหมาย เป็นต้น

2) สิทธิในระดับกฎหมายมหาชน โดยในที่นี้ จะพิจารณาในระดับรัฐธรรมนูญ เนื่องจากเป็นกฎหมายที่มีความเกี่ยวข้องกับอำนาจทางการเมืองโดยตรง ดังนี้

2.1) บัญญัติรับรองไว้แบบชัดแจ้ง เช่นในรัฐธรรมนูญสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนี มาตรา 20 (4) ในการให้สิทธิชนชาวเยอรมันในการต่อต้านได้เมื่อไม่มีหนทางอื่น

2.2) ไม่มีบทบัญญัติรับรองไว้ชัดแจ้งแต่ยอมรับในฐานะเป็นหลักกฎหมายมหาชน หรือหลักกฎหมายมหาชนทั่วไป โดยอาจเทียบเคียงกรณีฝรั่งเศส รับรองและนำคำประกาศสิทธิมนุษยชนและพลเมือง ค.ศ. 1789 มาใช้ ในการควบคุมร่างกฎหมาย เป็นต้น

2.3) บัญญัติรับรองแบบนามธรรม/แสดงนัยยะ เช่นการประกาศขึ้นชั้ถึงสิทธิที่มีอยู่ของประชาชนอันมีอาจก้าวล่วงได้หรือในประกาศทางการเมืองของประเทศต่าง ๆ เช่น คำประกาศสิทธิมนุษยชนและพลเมือง ค.ศ. 1789 ของฝรั่งเศส Bill of Rights ของ สหรัฐอเมริกา เป็นต้น นอกจากนี้ ในระดับนานาชาติ ก็ปรากฏในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (Universal Declaration of Human Rights) โดยมีถ้อยคำที่น่าสนใจ เกี่ยวกับนัยยะเรื่องสิทธิในการต่อสู้กับผู้ปกครองที่ไม่เป็นธรรม ปรากฏอยู่ในคำปรารภว่า “...ด้วยเหตุที่เป็นสิ่งจำเป็น ถ้าไม่พึงประสงค์ให้มนุษย์ต้องถูกบีบบังคับให้หาทางออกอันเป็นทางออกสุดท้าย โดยการต่อต้าน(กบฏ)ต่อพระราชและการกดขี่ สิทธิมนุษยชนควรได้รับความคุ้มครองโดยหลักนิติธรรม...” (Whereas it is essential, if man is not to be compelled to have recourse, as a last resort, to rebellion against tyranny and oppression, that human rights should be protected by the rule of law...) ซึ่งผู้ศึกษาเห็นว่าถ้อยคำเป็นนัยว่ามนุษย์นั้น มีสิทธิอันชอบที่จะต่อต้าน (Rebel) ต่อผู้ปกครองที่ไม่เป็นธรรมและการกดขี่ได้ เมื่อไม่มีหนทางอื่น

2.4) บัญญัติรับรองแบบมีเงื่อนไข กล่าวคือจำกัดรูปแบบการต่อต้าน ก็คือรัฐธรรมนูญฯ ไทย ฉบับปัจจุบัน มาตรา 69) ให้กระทำได้โดยสันติวิธีเท่านั้น ต่างจากรัฐธรรมนูญของ สหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนี มาตรา 20 (4) ที่ให้ทำได้เมื่อไม่มีหนทางอื่น แต่มีได้จำกัดกรอบของวิธีการต่อต้านไว้

3) บัญญัติไว้ในกติการะหว่างประเทศ เช่น ถ้อยคำปรารภในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (Universal Declaration of Human Rights หรือ UDHR)

1.3 ปรากฏการณ์ทางการเมืองในยุคปัจจุบัน ได้มีปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องและน่าสนใจคือได้ปรากฏการเคลื่อนไหวทางการเมืองในลักษณะที่ประชาชนออกมารวมตัวกันเพื่อต่อต้านและขับไล่ผู้ปกครองประเทศที่ตนเห็นว่าปราศจากความชอบธรรมที่จะปกครอง โดยปรากฏในห้วงเวลาไล่เรียงกันมาเป็นลำดับ และเกิดในภูมิภาคต่าง ๆ ของโลก ซึ่งเห็นได้ว่าเป็นกระแสความเคลื่อนไหวทางการเมืองที่อาจนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงการปกครองในประเทศต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคการสื่อสารไร้พรมแดน การแพร่ขยายของข้อมูลข่าวสารเป็นไปอย่างรวดเร็ว และอาจก่อให้เกิดการจลาจลหรือเลียนแบบได้

2. ลักษณะการต่อสู้กับผู้ปกครองที่ไม่เป็นธรรม อาจแยกพิจารณาได้เป็น

2.1 การต่อสู้ของปัจเจกชน แยกได้เป็น

1) เป็นเชิงอุดมการณ์ อยู่บนพื้นฐานของปรัชญาหรือแนวคิดที่ลุ่มลึกและใช้เป็นกรอบวิธีการในการเคลื่อนไหว เช่น แนวทางอหิงสาของ คานธี เป็นต้น

2) เป็นการต่อสู้ในเชิงเหตุผลพื้นฐานที่เรียบง่าย เช่นต้องการให้พ้นจากการกดขี่ ต้องการกลับมาเป็นอิสระหรือเป็นใหญ่อีกครั้ง หรือ ไม่ต้องเสียผลประโยชน์จนเกินไป เช่นกรณีขบถผู้มีบุญ (กบฏผู้มีบุญ) ในอดีตของไทย เป็นต้น

2.2 เป็นการต่อสู้ของมวลชนขนาดใหญ่ แยกได้เป็น

1) การรวมตัวกันต่อต้านผู้ปกครองที่เป็นว่าไม่ชอบธรรมหรือเรียกร้องให้ผู้ปกครองกระทำการหรือยุติการกระทำ การที่มวลชนเห็นว่าไม่ชอบธรรม โดยมีได้มีวัตถุประสงค์ที่จะล้มล้างผู้ปกครอง หากมวลชนได้ในสิ่งที่ตนต้องการ ก็จะยุติการเคลื่อนไหว ณ จุดนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นขั้นใช้เสรีภาพในระดับการชุมนุมเรียกร้องทางการเมืองเท่านั้น ยังไม่ถึงขั้นที่จะต่อต้านล้มล้างผู้ปกครองที่ไม่เป็นธรรม แต่หากไม่ได้ตามที่มวลชนต้องการ ก็อาจขยายตัวถึงขั้นล้มล้างผู้ปกครองได้

2) การรวมตัวกันเพื่อโค่นล้มผู้ปกครอง อาจเกิดจากการขยายตัวของการเรียกร้องตามข้อ 1) หรือเกิดจากเป้าประสงค์แต่ต้นให้ผู้ปกครองพ้นจากตำแหน่ง มักมีความรุนแรงจากการปะทะกัน ระหว่างมวลชนกับกองกำลังของผู้ปกครอง การต่อต้านโดยมวลชนขนาดใหญ่ นั้น เห็นได้ว่าไม่มีความจำเป็นที่จะต้องอ้างอิงหลักกฎหมายใด ๆ ในการเคลื่อนไหว แต่อาจมีการขู่มการฉกฉวยทางการเมืองขึ้นเป็นประเด็นในการชี้นำ และปลุกเร้าจิตใจผู้ชุมนุม ทฤษฎีทางรัฐศาสตร์และหลักกฎหมาย ปรัชญาทางกฎหมายต่าง ๆ เป็นเพียงคำอธิบายภายหลังปรากฏการณ์นั้น ๆ เกิดขึ้น โดยเฉพาะการอธิบายถึงความชอบหรือไม่ชอบธรรมของเหตุการณ์นั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า เมื่อถึงจุดแตกหักที่ทำให้เหตุการณ์ปะทุขึ้น ก็จะไม่มีการสนใจคำนึงว่ามีกฎหมายใดหรือหลักการใดให้อำนาจคนกระทำได้ เพียงแต่ในยุคปัจจุบัน กระแสเสรีประชาธิปไตยและสิทธิมนุษยชน กลุ่มต่อต้าน และผู้ปกครองย่อมต้องการหลักขึ้นมากล่าวอ้าง เพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่ฝ่ายตน เพื่อหาพันธมิตร หรือการสนับสนุนในเวทีนานาชาติ

อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษาเกี่ยวกับสิทธิในการต่อต้านของประชาชนต่อผู้ปกครองที่ไม่เป็นธรรม ในมาตรา 69 ของรัฐธรรมนูญ มีข้อวิเคราะห์ในทางวิชาการ 2 ประเด็น คือ 1) ในเรื่องหลักการของสิทธิที่รับรอง และ 2) เรื่องควมบทบัญญัติของ มาตรา 69 กล่าวคือ

1. เรื่องหลักการของสิทธิที่บัญญัติรับรองไว้ โดย แยกพิจารณาได้โดยอยู่บนหลักคิด 3 รูปแบบ คือ 1) ประชาชนไม่มีสิทธิต่อสู้กับผู้ปกครองที่ไม่เป็นธรรมเลย 2) ประชาชนมีสิทธิต่อสู้กับผู้ปกครองที่ไม่เป็นธรรมได้ภายใต้เงื่อนไขที่จำกัด เช่น ตามบทบัญญัติรัฐธรรมนูญ ของไทย จำกัดทั้งเงื่อนไขด้านเวลา และ วิธีการ 3) ประชาชนมีสิทธิต่อต้านผู้ปกครองที่ไม่เป็นธรรมได้เมื่อมีความจำเป็น

โดยในประเทศไทยนั้น วางหลักการไว้ว่าประชาชนมีสิทธิต่อสู้กับผู้ปกครองที่ไม่เป็นธรรมได้ภายใต้เงื่อนไขที่จำกัด

การที่รัฐธรรมนูญ ของไทย กำหนดให้มีหลักการที่รับรองสิทธินั้น หากจะนำหลักในการพิจารณาการใช้ อำนาจตามกฎหมายมหาชน ซึ่งมีเกณฑ์เกี่ยวกับหลักความพอสมควรแก่เหตุหรือหรือหลักความได้สัดส่วน อันเป็นหลักที่สำคัญยิ่งในการตรวจสอบความชอบด้วยกฎหมายในทางเนื้อหาของคำสั่งทางปกครองดังที่จะกล่าวต่อไป มาพิจารณา เทียบเคียงตรวจสอบกับบทบัญญัติตามรัฐธรรมนูญ ก็จะพบประเด็นที่น่าสนใจหลายประการ ดังนี้

1) หลักความเหมาะสม โดย กฎ หรือคำสั่งทางปกครองที่ออกมาจะต้องสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ตามที่ต้องการได้ หากปฏิบัติตามกฎ หรือคำสั่งทางปกครองนั้นแล้ว ปรากฏว่าไม่สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ที่ต้องการได้ กฎหรือคำสั่งนั้น ย่อมไม่ชอบด้วยกฎหมาย

จากหลักนี้เมื่อนำมาเทียบกับรัฐธรรมนูญแล้ว จะเห็นได้ว่าหากวัตถุประสงค์ที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ มาตรา 69 มีไว้เพื่อประกาศสิทธิของประชาชนในการพิทักษ์รัฐธรรมนูญแล้ว ก็เป็นการประกาศที่จำกัดสิทธิในการป้องกันสิทธิเสรีภาพ ให้กระทำโดยสันติวิธีเท่านั้น หากกระทำเกินขอบเขตนี้ รัฐธรรมนูญไม่บัญญัติรับรองให้มีสิทธิดังกล่าว แม้ในเชิงอุดมการณ์แต่อย่างใด นอกจากนี้ หากประชาชนจะใช้สิทธินี้โดยสันติวิธี ผู้ศึกษาเห็นว่าแทบจะเป็นไป

ไม่ได้ในการใช้วิธีดังกล่าวในการต่อต้าน ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า การที่บัญญัติไว้เช่นนี้ ย่อมไม่อาจบรรลุวัตถุประสงค์ได้ ทั้งในเชิงการประกาศสิทธิในเชิงอุดมการณ์ และการใช้สิทธินั้นในทางปฏิบัติ

2) หลักความจำเป็น หรือหลักการหนทางที่น้อยที่สุด กล่าวคือ ในการใช้อำนาจมหาชนออกกฎหมาย กฎ หรือคำสั่งทางปกครอง ผู้มีอำนาจ จะต้องเลือกหนทางที่กระทบต่อสิทธิเสรีภาพของเอกชน (หรือปัจเจกชน)ให้น้อยที่สุด แต่ก็ต้องสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ที่ต้องการได้ ตัวอย่างการใช้หลักนี้ในการวินิจฉัยข้อเท็จจริง เช่น คำพิพากษา ศาลปกครองกลางที่ 2253/2545 อันเป็นกรณีที่มีการโต้แย้งว่าประกาศกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เรื่องกำหนดห้ามใช้เครื่องมือทำการประมงบางชนิดทำการประมงในฤดูปลาที่มีไข่ วางไข่ และเลี้ยงตัวในวัยอ่อน ในท้องที่จังหวัด ประจวบคีรีขันธ์ ชุมพร และสุราษฎร์ธานี ไม่ชอบ โดยศาลได้วินิจฉัยในประเด็นหลักความจำเป็น (หลักการหนทางที่น้อยที่สุด) ว่า

“...แม้มาตรการดังกล่าวจะมีผลกระทบต่อเสรีภาพในการประกอบอาชีพนี้ ในเขตพื้นที่ที่ประกาศดังกล่าวใช้บังคับก็ตาม แต่ก็ไม่ปรากฏว่ามีมาตรการอื่นใดที่สามารถดำเนินการให้เป็นไปตามเจตนารมณ์ของการออกประกาศ ซึ่งได้แก่การอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำได้อย่างมีประสิทธิภาพได้เท่ากับมาตรการที่ประกาศกระทรวงฉบับดังกล่าว กำหนดไว้แต่มีผลกระทบต่อเสรีภาพในการประกอบอาชีพประมงของผู้ที่องค์ทั้งสี่สิบสาม และผู้ประกอบการอาชีพนี้ในเขตพื้นที่ที่ประกาศดังกล่าวใช้บังคับน้อยกว่ามาตรการที่ประกาศกระทรวงดังกล่าวกำหนดไว้...”

เมื่อนำหลักนี้มาใช้พิจารณา จะเห็นได้ว่า มาตรา 69 นี้ อาจจะพออนุมานได้ว่า สันติวิธีเป็นหนทางที่น้อยที่สุด ที่ควรใช้ในการต่อต้าน แต่เมื่อพิจารณาถึงเงื่อนไขของหลักนี้ที่ว่าต้องสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ที่ต้องการได้ ผู้ศึกษา แม้จะชื่นชมในแนวทางการปฏิบัติของโสเกรตีสและคานธีในเรื่องการเคารพกฎหมายและการไม่ใช้ความรุนแรงก็ตาม ก็ยังไม่สามารถเชื่อได้สนิทใจว่าแนวทางนี้เป็นแนวทางที่ใช้ต่อสู้กับผู้แสวงหาอำนาจหรือทรราชได้

3) หลักความได้สัดส่วนในความหมายอย่างแคบ หรือความสมดุลระหว่างประโยชน์สาธารณะที่จะต้องปกป้องคุ้มครองหรือได้รับ กับประโยชน์ของเอกชนที่จะได้รับผลกระทบ เมื่อพิจารณาผลที่จะได้รับแล้วต้องอยู่ในสัดส่วนที่สมเหตุสมผล ตัวอย่างการใช้หลักนี้ในการวินิจฉัยข้อเท็จจริง เช่น คำพิพากษา ศาลปกครองกลางที่ 2253/2545 ดังกล่าวข้างต้น โดยศาลได้วินิจฉัยในประเด็นหลักความได้สัดส่วนว่า “...มาตรการที่ประกาศกระทรวงฉบับดังกล่าวกำหนดไว้ไม่ก่อให้เกิดความเสียหายแก่ผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งสี่สิบสาม และผู้ประกอบการอาชีพในเขตพื้นที่ดังกล่าวใช้บังคับมากกว่าที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ส่วนรวม...”

ซึ่งเมื่อนำหลักนี้มาใช้พิจารณาบทบัญญัติมาตรา 69 ก็แทบจะไม่เห็นเหตุผลของเรื่อง (Nature of things) เลย ด้วยเหตุว่า หากพิจารณาว่าประเทศไทยมีรัฐธรรมนูญ ประกาศอุดมการณ์ว่าเป็นรัฐเสรีประชาธิปไตย เป็นนิติรัฐ แต่หากมีบุคคลหรือคณะบุคคลใดมาล้มล้างรัฐธรรมนูญ อันเป็นที่มาในการประกาศอุดมการณ์ การใช้อำนาจต่าง ๆ ฯลฯ ตัวรัฐธรรมนูญเอง กลับจำกัดอำนาจของตน ด้วยการให้สิทธิแก่คนในรัฐนั้น ที่จะพิทักษ์รัฐธรรมนูญด้วยวิธีการอันจำกัด หากจะมีข้อโต้แย้งว่าหากปล่อยไว้ ไม่จำกัดวิธีการ ก็อาจเป็นช่องทางให้ผู้ไม่สุจริตกล่าวอ้าง และสร้างความวุ่นวายในบ้านเมืองได้ ประเด็นนี้ผู้ศึกษามีความเห็น ว่า หากยอมรับเหตุผลนี้ ก็จะไปขัดแย้งกับการที่ยอมให้บุคคลมีสิทธิในการป้องกันได้ ทั้งในประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 68 และ ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เรื่องการนิรโทษกรรม

นอกจากนี้การที่รัฐธรรมนูญฯ บัญญัติไว้เช่นนี้อาจก่อให้เกิดปัญหาได้ โดยหากประชาชนใช้กำลังหรือความรุนแรงในการต่อต้านผู้ที่แสวงหาหรือใช้อำนาจโดยมิชอบ แต่มีปัญหานั้นที่ใคร่ครวญคือ ประชาชนเหล่านั้นจะสามารถอ้างความชอบธรรมอะไรได้บ้าง จะอ้างสิทธิตามรัฐธรรมนูญ ก็ไม่ได้ เพราะจำกัดเงื่อนไขอยู่ จะอ้างสิทธิตามธรรมชาติ หรือสิทธิในการป้องกันตามหลักกฎหมายทั่วไป ก็มีข้อจำกัด เพราะรัฐธรรมนูญลายลักษณ์อักษร ซึ่งเป็นกฎหมายบ้านเมือง (Positive Law) ได้บัญญัติขอบเขตไว้ชัดเจน ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า อุดมการณ์และเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ

แห่งราชอาณาจักรไทยนั้น ไม่ต้องการ และไม่ยอมรับ สิทธิในการป้องกันสิทธิและเสรีภาพ ตามระบอบการปกครองเสรี ประชาธิปไตยของประชาชนอย่างเต็มภาคภูมิ แต่ให้กระทำได้อย่างจำกัด ดังจะได้กล่าวในข้อต่อไป

2. ถ้อยคำที่บัญญัติไว้ พบว่ารัฐธรรมนูญฯ มาตรา 69 ที่ ทำการศึกษา มีข้อสังเกตในการปรับใช้เมื่อมี ข้อเท็จจริงเกิดขึ้น กล่าวคือ มีลักษณะข้อจำกัด 2 ประการในการต่อต้าน คือ 1) มีเงื่อนไขในห้วงระยะเวลาที่รับรองให้มี สิทธิในการต่อต้าน และ 2) มีเงื่อนไขจำกัดในวิธีการ โดยอาจพิจารณาได้ดังนี้

2.1 เงื่อนไขหรือข้อจำกัดในห้วงระยะเวลาที่รับรองให้มีสิทธิ โดยอาจตีความได้ 2 นัย กล่าวคือ

นัยแรก หากจะตีความโดยเคร่งครัด หรือโดยแคบแล้ว จะเห็นได้ว่าถ้อยคำที่ใช้รับรองสิทธิเฉพาะกรณี ที่เป็นการกระทำใด ๆ ที่เป็นไปเพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจในการปกครองประเทศ โดยวิธีการซึ่งมิได้เป็นไปตามวิถีทางที่บัญญัติ ไว้ในรัฐธรรมนูญนี้ เท่านั้น ไม่ได้หมายความว่ารวมไปถึงการกระทำอื่น ๆ หลังจากยึดอำนาจได้แล้ว เช่น การกระทำเมื่อได้ ยึดอำนาจแล้วหรือได้อำนาจโดยชอบ แต่เป็นทรราช ต่างกับในรัฐธรรมนูญเยอรมันที่ใช้ถ้อยคำว่า “...ปวงชนชาวเยอรมันมี สิทธิที่จะต่อต้านความมุ่งหมายของบุคคลใด ๆ ที่จะล้มล้างบทบัญญัติรัฐธรรมนูญนี้ เมื่อไม่มีหนทางอื่นที่จะพิทักษ์ไว้ได้” ซึ่งผู้ศึกษาเห็นว่าถ้อยคำว่า ล้มล้าง (... to abolish...) รัฐธรรมนูญ ตามที่รัฐธรรมนูญเยอรมันใช้นั้น น่าจะมีขอบเขต ความหมายกว้างครอบคลุมไปถึงการที่บุคคลใด ๆ กระทำการอันเป็นการล้มล้างสิ่งที่รัฐธรรมนูญนี้กำหนด หรือ บัญญัติ รับรองไว้ เช่น การเป็นทรราช ซึ่งก็คือการล้มล้างสิทธิเสรีภาพของประชาชนในรัฐตามที่รัฐธรรมนูญได้รับรองไว้ มิได้ จำกัดอยู่เฉพาะในขั้นตอนการเข้าสู่อำนาจเท่านั้น แต่เมื่อบุคคลหรือคณะบุคคลได้เข้าสู่อำนาจในการปกครองประเทศแล้ว รัฐธรรมนูญไทยมิได้มีบทรับรองสิทธิของประชาชนในรัฐที่จะต่อต้านแต่อย่างใด แต่หากจะมองอีกแง่หนึ่งแล้ว ก็มีได้มีบท ห้ามต่อต้านหรือจำกัดสิทธิ จำกัดวิธีไว้แค่สันติวิธี แต่ก็จะมองกลับแบบได้แย้งอีกชั้นหนึ่ง ก็คือ ไม่มีบทรับรองสิทธิหรือ ให้อำนาจโดยชอบแก่ประชาชนไว้เลย ทั้ง ๆ ที่เป็นรัฐธรรมนูญของประเทศที่ประกาศตนว่าเป็นเสรีประชาธิปไตย

อย่างไรก็ตามในเรื่องเงื่อนไขเวลาในการใช้สิทธิต่อต้านนี้ อาจพิจารณาได้ว่า การที่จำกัดเฉพาะการ กระทำ เพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจฯ เป็นเพราะหากมีการรัฐประหารสำเร็จ ผู้กระทำย่อมได้มาซึ่งอำนาจรัฐ และเป็นการล้มล้าง รัฐธรรมนูญ อันเป็นบทที่ให้อำนาจในการต่อต้านไป ไม่ว่าจะเป็นโดยปริยายหรือโดยคำประกาศของคณะรัฐประหาร หากเขียน ให้สิทธิในการต่อต้านได้แบบไม่มีจำกัดเงื่อนไขไว้ก็เท่ากับไม่มีมีสภาพการรับรองสิทธิ อยู่ดี เพราะรัฐธรรมนูญถูกล้มเลิก ไปแล้ว ซึ่งผู้ศึกษามีข้อพิจารณาว่า การที่ไม่บรรจุการรับรองสิทธิการต่อต้านการปกครองที่ไม่เป็นธรรม ก่อให้เกิดความ ขัดแย้งในเชิงเหตุผลของเรื่องราว โดยเป็นการรับรองให้มีสิทธิในการต่อต้านได้ ในช่วงกระทำเพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจ แต่เมื่อ ได้มาซึ่งอำนาจแล้วรัฐธรรมนูญ ก็มีได้มีการประกาศรับรอง ยืนยันสิทธิอันชอบของประชาชนที่จะต่อต้าน ไม่ว่าจะเป็นด้วย สันติวิธี หรือวิธีการอื่นใด ดูราวประหนึ่งว่ารัฐธรรมนูญที่เป็นระบอบเสรีประชาธิปไตยนี้ ไม่มีความกล้าหาญพอที่จะ ประกาศว่าสิทธินี้ เป็นสิทธิอันชอบของประชาชน ซึ่งแม้ว่าจะถูกยึดอำนาจการปกครองไปโดยมิชอบแล้วสิทธินี้ยังคงอยู่ การยึดอำนาจการปกครองไม่น่าจะเป็นเหตุให้สิทธิที่มีอยู่โดยธรรมชาติหมดไป เพียงแต่เป็นกรณีที่ไม่อาจใช้สิทธินั้นได้ เพราะมีอำนาจเหนือกว่า กด หรือควบคุมไว้

นัยที่สอง พิจารณาว่า หมายความว่า การกระทำที่มีมูลเหตุจูงใจของการกระทำ เพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจ ในการปกครองประเทศ ดังนั้นผลของการกระทำนั้นยังคงมีอยู่ตลอดแม้จะได้อำนาจมาแล้วก็ตาม ดังนั้นประชาชนก็ยังคงมี สิทธิโดยชอบที่จะต่อต้าน แม้รัฐธรรมนูญที่ให้สิทธิแห่งอำนาจดังกล่าว จะถูกล้มล้างไป แต่ในเชิงปรัชญาและอุดมการณ์ แล้ว เปรียบเสมือนเป็นการยืนยันถึงสิทธิโดยธรรมชาติที่ยังคงมีอยู่ตลอดไป ไม่อาจล้มล้างได้

2.2 เงื่อนไขข้อจำกัดด้านวิธีการ คือแม้จะมีการบัญญัติรับรองสิทธิในการต่อต้านไว้ แต่ในขณะเดียวกัน ก็ จำกัดขอบเขตของวิธีการว่า ใช้ได้แต่เพียงสันติวิธีเท่านั้น ผู้ศึกษาเห็นว่า เป็นการเขียนในลักษณะที่ขาดเหตุผลอันสมควร หรือจริงใจแบบมีเนื้อหาซ่อนเร้นแอบแฝง โดยอาจเทียบเคียงกับสิทธิป้องกันตัว ซึ่งยังให้โอกาสที่ผู้ถูกละเมิดสิทธิสามารถ

ป้องกันตนได้โดยไม่มีความคิดหากกระทำไปโดยพอสมควรแก่เหตุ ดังเช่นที่บัญญัติรับรองไว้ใน ประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 68 แต่รัฐธรรมนูญกลับจำกัดวิธีการไว้เพียงแค่ “สันติวิธี” เท่านั้น ดังนั้น หากจะลองนำข้อคิดด้านสันติวิธี เช่นนี้ มาบัญญัติรับรองสิทธิในเรื่องการป้องกันไว้ ก็อาจได้บทบัญญัติที่มีอรรถาธิบายดังนี้

“...ผู้ใดจำต้องกระทำการใดเพื่อป้องกันสิทธิของตนหรือของผู้อื่นให้พ้นภัยอันตรายซึ่งเกิดจากการประทุษร้ายอันละเมิดต่อกฎหมาย และเป็นภัยอันตรายที่ใกล้จะถึง ถ้าได้กระทำโดยสันติวิธี การกระทำนั้นเป็นการป้องกันโดยชอบด้วยกฎหมาย ผู้นั้นไม่มีความผิด...”

ซึ่งจะเห็นได้ว่า ถ้ามีการบัญญัติไว้เช่นนี้ ย่อมเป็นการกำหนดที่ขัดกับธรรมชาติ ความเป็นธรรม และเหตุผลของเรื่องอย่างยิ่ง และเมื่อมีบทบัญญัติที่แตกต่างกันในประมวลกฎหมายอาญา และรัฐธรรมนูญเช่นนี้ ก็อาจยกตัวอย่างได้ว่า หากมีคนจะมาทำร้ายต่อชีวิต ร่างกาย หรือ ทรัพย์สิน บุคคลย่อมมีสิทธิที่จะป้องกันโดยสมควรแก่เหตุได้ และไม่เป็นความผิด แต่ในขณะที่เดียวกัน หากมีบุคคล หรือกลุ่มบุคคล จะมาทำร้ายต่อสิทธิเสรีภาพต่าง ๆ ที่รัฐธรรมนูญแบบเสรีประชาธิปไตยรับรองไว้ โดยการแสวงหาซึ่งอำนาจในการปกครองประเทศโดยวิธีการซึ่งมิได้เป็นไปตามวิถีทางที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญนี้ รัฐธรรมนูญฉบับที่จะถูกล่วงละเมิดหรือยกเลิกล้มล้างนี้ ก็กำหนดรับรองให้บุคคลสามารถต่อต้าน ได้ โดยสันติวิธีเท่านั้น จึงอาจกล่าวได้ว่ารัฐธรรมนูญนี้ ตีค่าสิทธิเสรีภาพทางการเมือง น้อยกว่า สิทธิในร่างกาย หรือทรัพย์สินเสียอีก ซึ่งอาจมีข้อโต้แย้งว่า หากปล่อยให้มีการต่อต้านได้โดยอาจไม่กำหนดกรอบว่า ให้ใช้เพียงสันติวิธี ก็อาจเกิดความรุนแรงหรือความวุ่นวายที่ไม่พึงประสงค์ขึ้นได้ ในประเด็นนี้ ผู้ศึกษาเห็นว่า หากนำหลักในการป้องกัน คือ หลักสัดส่วน และหลักวิถีทางที่น้อยที่สุด มาเป็นเกณฑ์การวินิจฉัยขององค์กรที่ทำหน้าที่วินิจฉัย ก็อาจกำหนดกรอบวิธีการในการต่อต้านได้ ให้เหมาะสมกับข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้น และสภาพแวดล้อมของบ้านเมือง ทั้งนี้อาจคำนึงถึงเจตนาในตอนเริ่มต้นของผู้กระทำว่าเป็นเช่นใด แม้ว่าผลในบั้นปลายจะเป็นเช่นใดก็ตาม ดังแนวเหตุผลที่ใช้ในเรื่องเจตนาและผลของการกระทำในทางอาญา มาเทียบเคียงได้ ดังแนวคำพิพากษาศาลฎีกา ดังนี้

คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 1646/2514 ผู้ตายเมาสุราเข้าไปต่อว่าพวกของจำเลยแล้วเป็นปากเสียงกันขึ้น จำเลยจึงเข้าไปตีพวกของจำเลยขึ้นรด ผู้ตายได้ยกมือขึ้นทำท่าจะชกจำเลย จำเลยจึงชกผู้ตายไป 1 ที ถูกผู้ตายล้มลงสลบและถึงแก่ความตายในเวลาต่อมา ดังนั้นถือว่าการกระทำของจำเลยเป็นการป้องกันโดยชอบด้วยกฎหมาย คำพิพากษาศาลฎีกานี้เป็นไปตามหลักที่ว่า แม้ผลบั้นปลายของการกระทำที่ชอบด้วยกฎหมายนั้น จะเกิดขึ้นนอกเหนือเจตนา แต่หากเจตนาของการป้องกันนั้นชอบด้วยกฎหมายก็ไม่ต้องนำผลที่นอกเหนือเจตนาของผู้ป้องกันมาคำนึง หากการกระทำป้องกันนั้นได้สัดส่วนกับภัยอันตรายที่เกิดขึ้นก็เป็นการป้องกันโดยชอบ และหากว่าการกระทำความดังกล่าวก่อให้เกิดความเสียหายกับเอกชน ผู้ศึกษาเห็นว่า เป็นภาระหน้าที่ของรัฐที่จะต้องเข้ามาเยียวยา โดยมีลักษณะเป็น “ความรับผิดชอบอย่างอื่น” ของรัฐ

การที่รัฐธรรมนูญไทยกำหนดวิธีการต่อต้านไว้เช่นนี้ อาจกล่าวได้ว่า ประเทศไทย กำหนดขอบเขตการต่อต้านทมิฬไว้แล้ววิธีการโดยสันติ ดังนั้นกล่าวโดยนัยกลับกัน การต่อต้านด้วยวิธีอื่นที่ไม่ใช่สันติวิธี ย่อมไม่อยู่ในขอบเขตที่รัฐธรรมนูญของประเทศไทยยอมรับรอง ซึ่งอาจอธิบายความได้ว่า กติกาสูงสุดของรัฐนี้ ไม่ต้องการ หรือไม่ยอมรับสิทธิ ของคนในรัฐตนที่จะให้กำลังเข้าต่อต้านผู้ที่แสวงหาอำนาจรัฐโดยมิชอบ อันเป็นการล้มล้างการปกครองระบอบประชาธิปไตย ด้วยวิธีการใด ๆ ที่เห็นว่าจำเป็น และพอสมควรแก่เหตุในการปกป้องสิทธิเสรีภาพของตน และเมื่อการเข้ายึดครองอำนาจการปกครองสำเร็จแล้ว หรืออยู่ในอำนาจแล้ว รัฐธรรมนูญในระบบเสรีประชาธิปไตยของไทยนั้น ก็อาจตีความได้ว่า ไม่ได้มีการประกาศรับรองสิทธิไว้ให้ประชาชน

จากที่กล่าวอาจทำให้พิจารณาได้ว่า รัฐธรรมนูญไทยไม่ได้รับรู้ถึงสิทธิในการต่อต้านว่าเป็นสิทธิที่มีโดยธรรมชาติ ของมนุษย์ที่จะป้องกันตนเองไม่ว่าจากภัยของมนุษย์ด้วยกันเองในระดับปัจเจกชน หรือภัยคุกคามที่มาจากรัฐ

และก็อาจกล่าวได้ว่าเป็นการสะท้อนถึงแนวคิดแบบรัฐาธิปัตย์ ที่ว่าเมื่อประชาชนได้มอบอำนาจของตน(โดยสัญญาประชาคม) แล้ว ก็มิอาจโต้แย้ง ขัดแย้ง หรือต่อต้านได้ ซึ่งแนวคิดแบบนี้ขัดแย้งกับแนวคิด แบบสำนักกฎหมายธรรมชาติ ที่ว่ากฎหมายที่ออกมาต้องสอดคล้องกับความเป็นธรรม หากว่าผู้ปกครองที่เป็นทรราชใช้อำนาจใด ๆ เพื่อกดขี่ข่มเหง อำนาจนั้นแม้จะมาจากกฎหมาย ก็เป็นกฎหมายที่ไม่เป็นธรรม ไม่นับว่าเป็นกฎหมาย ไม่ถูกต้อง ขัดแย้งกับแนวคิดนิติรัฐ ที่ว่ารัฐต้องรับรองและคุ้มครองสิทธิพื้นฐานของประชาชนในรัฐ ไม่ใช่เอาอำนาจไปใช้ในทางกดขี่ข่มเหงประชาชน แนวคิดแบบสิทธิมนุษยชน ที่ว่าสิทธิเสรีภาพของมนุษย์ต้องได้รับการคุ้มครอง ไม่ถูกกล่าวล่วงโดยไม่มีเหตุผลอันควร แต่ก็อาจอธิบายได้ ในกรอบสำนักคิดประวัติศาสตร์ ว่า เป็นการบัญญัติรัฐธรรมนูญไว้เช่นนี้ เป็นเพราะวิถีไทย ที่เคยชินกับการมีอำนาจเหนือกว่าของผู้ปกครอง การยอมรับชะตากรรมของตน การเข้าใจเรื่องกฎแห่งกรรมทางพุทธศาสนาภายใต้การตีความ ในทางที่เป็นคุณแก่ผู้ใช้อำนาจปกครอง จึงไม่ปรารถนาที่จะให้มีถ้อยคำที่จะให้สิทธิ แก่ประชาชนในการต่อต้านผู้ปกครอง ที่ไม่เป็นธรรม และแม้จะมีการบัญญัติรับรองสิทธิไว้ ก็เป็นการบัญญัติแบบมีเงื่อนไข ซึ่งอาจก่อให้เกิดปัญหาในการตีความ เมื่อมีข้อเท็จจริงเกิดขึ้น และที่สำคัญคือเป็นการสะท้อนให้เห็นอุดมการณ์และจิตวิญญาณของรัฐธรรมนูญฉบับนี้ว่ามีความ เป็นเสรีประชาธิปไตยมากน้อยเพียงใด

อย่างไรก็ตามก็เป็นที่น่าเห็นใจชัดเจนว่า เมื่อเกิดวิกฤตการณ์ทางการเมือง เมื่อประชาชนลุกฮือขึ้นต่อต้าน ผู้ปกครองที่ไม่เป็นธรรม ก็ไม่มีความจำเป็นจะต้องอ้างสิทธิจากรัฐธรรมนูญใด ๆ เพียงแต่ว่า การที่บัญญัติรับรองไว้ใน รัฐธรรมนูญ ก็เป็นการประกาศถึงอุดมการณ์และเจตนารมณ์ของเสรีชนและสิทธิตามธรรมชาติของมนุษย์ที่จะป้องกัน ตนเองจากอำนาจอันไม่เป็นธรรม และอาจกล่าวในนัยกลับกันได้ว่า การยอมรับว่าประชาชนมีอำนาจอันนั้น แต่ภายใต้เงื่อนไข ที่จำกัดทั้ง เงื่อนไขเวลาและวิธีการ ก็เป็นการแสดงออกถึงอุดมการณ์และเจตนารมณ์แบบคลุมเครือและขัดแย้งกัน ในที่ ซึ่งจะมี ความแตกต่างจากการไม่บัญญัติไว้เลยซึ่งยังอาจมีผู้ตีความน้อยหรือขยายความ ได้ว่ายังคงมีสิทธิต่อต้านเช่นว่านั้นอยู่ แม้ไม่ได้ บัญญัติรับรองก็ตาม

ข้อเสนอแนะ

1. เสนอให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญ มาตรา 69 โดยตัดเรื่อง “สันติวิธี” ออก เพื่อไม่เป็นการจำกัดกรอบ การปฏิบัติของประชาชนในการปกป้องสิทธิเสรีภาพทางการเมืองของตนเอง อีกทั้งเป็นการประกาศถึงอุดมการณ์และ เจตนารมณ์ให้สอดคล้องกับหลักธรรมชาติที่แท้จริง เป็นการยืนยันถึงสิทธิในการป้องกันตนจากทรราชของประชาชนที่มี อาจถูกจำกัดหรือลบล้างได้ และอาจมีผลไปถึงผู้ที่กระทำการหรือจะกระทำการอันเป็นปฏิปักษ์ดังกล่าว ให้ตระหนักว่า ประชาชนมีสิทธิที่จะป้องกันสิทธิของพวกเขาไม่ว่าจะด้วยวิธีการใด ก็ตาม อีกทั้งการบัญญัติดังกล่าวย่อมทำให้ประชาชน ได้รับรู้ว่าตนมีสิทธิที่จะพิทักษ์สิทธิและเสรีภาพของตนซึ่งอาจก่อให้เกิดจิตสำนึกทางการเมือง ที่จะปกป้องพิทักษ์ รัฐธรรมนูญ อันเป็นเสมือนคำประกาศถึงสิทธิเสรีภาพของพวกเขาที่รัฐได้ผูกพันตนรับรองไว้ บุคคลใดหรือกลุ่มใดจะมาล้ม ล้างหรือลิดรอนไม่ได้ รวมถึงเป็นการวางหลักกฎหมายรัฐธรรมนูญทั่วไปไว้ เพื่อไม่ให้เกิดปัญหาในทางปฏิบัติว่า หาก ประชาชนออกมาต่อต้านการกระทำใด ๆ ที่เป็นไปเพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจในการปกครองประเทศโดยวิธีการซึ่งมิได้เป็นไป ตามวิถีทางที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญนี้ เช่นการรัฐประหาร หากมีความจำเป็น และ เกิดความรุนแรงขึ้น ก่อให้เกิดความ เสียหาย แก่ชีวิต ร่างกาย ทรัพย์สิน ของผู้ทำการรัฐประหาร หรือบุคคลภายนอก ประชาชนผู้ใช้สิทธิในการพิทักษ์ รัฐธรรมนูญ ย่อมได้รับความคุ้มครอง ในทำนองเดียวกับหลักการกระทำเพื่อป้องกัน หรือหลักการกระทำด้วยความจำเป็น อันจะเป็นหลักที่ให้การนิรโทษกรรมไปในตัว

2. เสนอให้มีการแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญ มาตรา 69 โดยขยายขอบเขตของการกระทำ มิให้จำกัดอยู่เฉพาะ “การกระทำใด ๆ ที่เป็นไปเพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจในการปกครองประเทศโดยวิธีการซึ่งมิได้เป็นไปตามวิถีทางที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญนี้” ให้ขยายความไปถึง “การกระทำการใด ๆ อันเป็นการล้มล้างบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญนี้โดยวิธีการซึ่งมิได้เป็นไปตามวิถีทางที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ เมื่อไม่มีหนทางอื่นแล้ว” ทั้งนี้เพื่อเป็นการรับรองสิทธิของประชาชนที่อยู่ในรัฐ ในฐานะที่เป็นประธานแห่งสิทธิที่ร่วมกันก่อกำเนิดเป็นรัฐขึ้น รัฐจะต้องให้ความเคารพ มิได้เป็นเพียงวัตถุแห่งสิทธิที่อยู่ภายใต้อำนาจรัฐ ที่รัฐจะก้าวล่วงสิทธิเสรีภาพใด ๆ ได้โดยอำเภอใจได้ ซึ่งการก้าวล่วงสิทธิเสรีภาพต่าง ๆ ของประชาชนนั้น มิได้มีเพียงการเข้ายึดอำนาจรัฐโดยวิธีการซึ่งมิได้เป็นไปตามวิถีทางที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญนี้ เท่านั้น แต่ยังหมายรวมอย่างกว้างรวมถึงการกระทำใด ๆ ที่ล้มล้างบทบัญญัติอื่น ๆ ของรัฐธรรมนูญด้วย เช่น การกระทำที่เป็นการล้มล้างบทบัญญัติที่ประกันเรื่องศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ เป็นต้น

นอกจากนั้น การบัญญัติในลักษณะเช่นนี้ ยังสอดคล้องและเป็นไปในทำนองเดียวกันกับรัฐธรรมนูญในประเทศที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นนิติรัฐ เช่น รัฐธรรมนูญของเยอรมัน มาตรา 20 (ซึ่งประเทศไทยนำมาเป็นต้นร่างบทบัญญัติในลักษณะเช่นนี้ ในรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 และ 2550 ตามลำดับ) ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว รวมถึงบทบัญญัติเกี่ยวกับสิทธิเสรีภาพ (Bill of rights) ที่ปรากฏในรัฐธรรมนูญของรัฐเสรีประชาธิปไตยต่าง ๆ อีกทั้งสอดคล้องกับหลักการที่ปรากฏในคำปรารภของปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (Universal Declaration of Human Rights) ซึ่งสหประชาชาติได้มีมติรับรองเมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2491 ซึ่งหลักการของปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนดังกล่าวได้มีการแปลเจตนารมณ์และขยายข้อความให้ละเอียดยิ่งขึ้น เป็น กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมือง และสิทธิทางการเมือง (International Covenant on Civil and Political Rights – ICCPR) และกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม (International Covenant on Economic Social and Cultural Rights – ICESCR) การที่สหประชาชาติมีมติรับรองกติการะหว่างประเทศดังกล่าวนี้ ทำให้บรรดาประเทศสมาชิกขององค์การสหประชาชาติ ไม่เพียงแต่เห็นชอบด้วยกับสิทธิต่าง ๆ ที่ระบุไว้ในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน แต่ยังถือว่าเป็นมาตรการในการปฏิบัติตามด้วย โดยประเทศที่ให้สัตยาบัน (Ratify) หรือรับรองกติการะหว่างประเทศดังกล่าวจะต้องปฏิบัติตาม ซึ่งกติการะหว่างประเทศทั้งสองฉบับมีผลในการบังคับใช้ใน ค.ศ. 1976 และกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง นี้ ประเทศไทยได้เข้าเป็นภาคีเมื่อ 29 ตุลาคม 2539 มีผลใช้บังคับ 30 มกราคม 2540

อย่างไรก็ตาม ขอบเขตของการกระทำใด ๆ อันเป็นการล้มล้างบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญโดยวิธีการซึ่งมิได้เป็นไปตามวิถีทางที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ ดังกล่าว ต้องระมัดระวังอย่าสับสน ปะปนกับการกระทำของผู้ดำรงตำแหน่งสำคัญทางการเมือง และข้าราชการผู้ดำรงตำแหน่งสำคัญ ที่กระทำการโดย “...ส่อว่าจงใจใช้อำนาจหน้าที่ขัดต่อบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญหรือกฎหมาย...” อันอยู่ในบทบัญญัติรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน หมวด 12 การตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐ ส่วนที่ 3 การถอดถอนออกจากตำแหน่ง (มาตรา 270 – 274) ซึ่งกำหนดขั้นตอนและวิธีการไว้แล้ว

ทั้งนี้หากมีการแก้ไขให้เป็นไปตามข้อเสนอดังกล่าว ผู้ศึกษาเห็นว่าจะเป็นประโยชน์ทั้งในการแสดงถึงอุดมการณ์ในแนวทางเสรีประชาธิปไตย และสามารถมีผลในทางปฏิบัติได้ด้วยสุดท้ายนี้ผู้ศึกษามีข้อห่วงใยบางประการว่า ข้อเสนอนี้อาจนำมาซึ่งความเข้าใจคลาดเคลื่อนว่าให้ประชาชนมีสิทธิต่อต้านโดยไร้ขอบเขต หรืออาจนำไปสู่การกล่าวอ้างที่พร่ำเพรื่อเพื่อปกป้องการกระทำอันมิชอบที่จะทำหรือได้ทำแล้วของตนหรือพวกพ้อง หรืออาจถูกนำไปใช้ในการแสวงหาผลประโยชน์โดยมิชอบได้ อันแตกต่างจากวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของข้อเสนอ ที่ต้องการให้ชนชาวไทยมีสิทธิอย่างเต็มภูมิที่จะปกป้องสิทธิเสรีภาพของตนที่จะพึงมีเยี่ยงมนุษย์ที่เกิดมาเป็นเสรีชน

อย่างไรก็ตามการจะให้บทบัญญัตินี้บรรลุผลอย่างแท้จริงก็มีองค์ประกอบที่สำคัญอีกหลาย ประการ เช่น

1. ประชาชนต้องมีจิตสำนึกทางการเมืองอย่างถูกต้อง และพร้อมที่จะรับผิดชอบการกระทำทางการเมืองของตน อีกทั้งต้องมีความรู้เท่า และรู้ทัน กลุ่มบุคคลที่อาจใช้บทบัญญัตินี้แสวงหาประโยชน์ที่ไม่ถูกต้องตามครรลองประชาธิปไตย ไม่ตกเป็นเครื่องมือของกลุ่มบุคคลเหล่านั้น นอกจากนี้ประชาชนยังต้องมีทัศนคติที่ถูกต้องในฐานะเป็น “พลเมือง” ในระบอบประชาธิปไตย ไม่ใช่สิทธิเสรีภาพเกินขอบเขต จนเกิดความวุ่นวายเดือดร้อนจนกระทบต่อประโยชน์สาธารณะ และผลประโยชน์ของชาติ (National interest)

2. องค์การที่ทำหน้าที่วินิจฉัยหรือตรวจสอบการกระทำตามบทบัญญัตินี้ จะต้องมีความเที่ยงธรรม และมีความรู้รอบด้านในบริบทต่าง ๆ มีวิสัยทัศน์ที่สามารถตัดสินใจได้อย่างเหมาะสม และกล้าที่จะ

ทั้งนี้ในประเทศที่ประชาธิปไตยได้มีการพัฒนามาจนมั่นคงแล้วนั้น ล้วนผ่านความสูญเสียและเจ็บปวดทั้งของรัฐและประชาชนมาแล้วทั้งสิ้น แต่สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นประสบการณ์ที่ต้องเรียนรู้และยอมรับ ประเทศไทยที่มุ่งไปสู่ระบอบประชาธิปไตยก็ยังไม่พ้นสิ่งเหล่านี้ไปได้ เพราะนี่คือราคาที่เราและประชาชนต้องจ่าย เพื่อให้ได้มาซึ่งการเรียนรู้และการเข้าสู่สังคมประชาธิปไตยที่ถูกต้องและเหมาะสมในที่สุด.

เอกสารอ้างอิง

STRAUSS,Leo and Joseph Cropsey,Editor. HISTORY OF POLITICAL PHILOSOPHY,Third Edition ,

สมบัติ จันทรวงศ์ , ผู้แปล (เล่มที่ 1) กรุงเทพฯ :คบไฟ,2551.

STRAUSS,Leo and Joseph Cropsey,Editor.HISTORY OF POLITICAL PHILOSOPHY,Third Edition ,

สมบัติ จันทรวงศ์ , ผู้แปล (เล่มที่ 2) กรุงเทพฯ :คบไฟ,2551.

STRAUSS,Leo and Joseph Cropsey,Editor.HISTORY OF POLITICAL PHILOSOPHY,Third Edition ,

สมบัติ จันทรวงศ์ , ผู้แปล (เล่มที่ 3) กรุงเทพฯ :คบไฟ,2551.

กมลชัย รัตนสกวาศ์,หลักกฎหมายปกครองเยอรมัน,กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์นิติธรรม,2537.

เกียรติจักร วัจนะสวัสดิ์. คำอธิบายกฎหมายอาญา ภาค 1 , พิมพ์ครั้งที่ 7 , กรุงเทพฯ :

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2544.

จรัญ โฆษณานันท์,นิติปรัชญาแนววิพากษ์, กรุงเทพฯ :สำนักพิมพ์นิติธรรม,2550.

จรัญ โฆษณานันท์ ,นิติปรัชญา,พิมพ์ครั้งที่ 16 ,กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง,2552.

จรัญ โฆษณานันท์ ,ปรัชญากฎหมายไทย,พิมพ์ครั้งที่ 7 ,กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง,2550.

จรัญ โฆษณานันท์,สิทธิมนุษยชนไร้พรมแดน:ปรัชญา กฎหมาย และความเป็นจริงทางสังคม, กรุงเทพฯ :

สำนักพิมพ์นิติธรรม,2545.

จิร โชค (บรรพต) วีระชัย ,สุรพล ราชภัณฑารักษ์,สุรพันธ์ ทับสุวรรณ, รัฐศาสตร์ทั่วไป.พิมพ์ครั้งที่ 12, กรุงเทพฯ :

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2542 .

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม,พิมพ์ครั้งที่ 5,กรุงเทพฯ:

สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ,2547.

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ .อารยะจัดจีน, พิมพ์ครั้งที่ 2 ,กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์โกมลคีมทอง,2551.

ซูชาติ สว่างสาลี . สุโขทัย:ต้นแบบแห่งการบูรณาการ,กรุงเทพฯ : ยูโรปาเพรส,มปป.(isb974-13-2240-2)

ณรงค์ สินสวัสดิ์ .การเมืองไทย: การวิเคราะห์เชิงจิตวิทยา, กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์อเรียนเทสสกลค่า,2539.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์.รัฐศาสตร์-การเมือง รวมบทความวิชาการทางรัฐศาสตร์ พ.ศ.2516 – 2525 .

กรุงเทพมหานคร :สำนักพิมพ์วิภาษา,2542.

บวรศักดิ์ อุวรรณโณ .กฎหมายมหาชน เล่ม 1 วิวัฒนาการทางปรัชญาและลักษณะของกฎหมายมหาชนยุคต่าง ๆ,

พิมพ์ครั้งที่ 3 , กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ,2552.

บวรศักดิ์ อุวรรณโณ .กฎหมายมหาชน เล่ม 2 การแบ่งแยกกฎหมายมหาชน-เอกชน และพัฒนาการกฎหมาย

มหาชนในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ 5 , กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ,2550.

บวรศักดิ์ อุวรรณโณ และ นันทชัย เพียรสนอง. คำอธิบายวิชากฎหมายรัฐธรรมนูญ,กรุงเทพฯ:สำนักอบรมศึกษา

กฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา,ม.ป.ป.

บุญศรี มีวงศ์อุโฆษ. คำอธิบาย วิชากฎหมายรัฐธรรมนูญเปรียบเทียบ รัฐธรรมนูญเยอรมัน . กรุงเทพฯ ๑ :

โครงการตำราและเอกสารประกอบการสอน คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ , 2535.

บรรเจิด สิงคะเนติ . หลักกฎหมายเกี่ยวกับการควบคุมฝ่ายปกครอง . กรุงเทพฯ : วิทยุชน, 2548.

ประจักษ์ พุทธิสมบัติ. ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ลักษณะละเมิด และจัดการงานนอกสั่ง ,กรุงเทพมหานคร:

ศรีสมบัติการพิมพ์,ม.ป.ป.

ประเสริฐ ณ นคร . มังรายศาสตร์ หรือกฎหมายพระเจ้ามังราย,กรุงเทพฯ:ภาควิชาประวัติศาสตร์

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2521.

ปรีดี เกษมทรัพย์. นิติปรัชญา , พิมพ์ครั้งที่ 10, กรุงเทพฯ: คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,2552.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ประยุตโต), วินัย:เรื่องใหญ่กว่าที่คิด , พิมพ์ครั้งที่ 4 .กรุงเทพฯ:พิมพ์สว, 2250.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ประยุตโต) , นิติศาสตร์แนวพุทธ , พิมพ์ครั้งที่ 6 กรุงเทพฯ :พิมพ์สว, 2550.

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมมจิตโต), ปรัชญากรีก : บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก,พิมพ์ครั้งที่ 7 .กรุงเทพมหานคร ,

สยาม, 2552.

พิพัฒน์ พสุธารชาติ, รัฐกับศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพฯ:สยาม,2553.

มนตรี รูปสุวรรณ และคณะ . เจตนารมณ์รัฐธรรมนูญ ,กรุงเทพฯ : วิทยุชน ,2542.

มหาตมา คานธี ,กรณ-เรื่องอุไร กุศลาสัย ผู้แปล. โลกทั้งผอง พี่น้องกัน , กรุงเทพฯ:เจริญวิทย์การพิมพ์,2523.

มหาตมา คานธี ,กรณ-เรื่องอุไร กุศลาสัย ผู้แปล. อัศวินประวัติ หรือ ข้าพเจ้าทดลองความจริง , กรุงเทพฯ:

เจริญวิทย์การพิมพ์, 2525.

มานิตย์ จุ่มปา . คำอธิบายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (พ.ศ. 2540), พิมพ์ครั้งที่ 7 , กรุงเทพฯ :

สำนักพิมพ์นิติธรรม , 2548.

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช สาขาวิชารัฐศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาปรัชญาการเมือง หน่วยที่ 1 – 7,

พิมพ์ครั้งที่ 16 นนทบุรี: สำนักพิมพ์สุโขทัยธรรมาธิราช ,2542.

ขงยูทช ซูแวน . ครึ่งศตวรรษแห่งการค้นหาละเส้นทางสู่นาคตประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย กรุงเทพฯ ๑:

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2551.

วรพจน์ วิสสุตพิชญ์ . สิทธิและเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 .พิมพ์ครั้งที่ 2

กรุงเทพฯ : วิทยุชน, 2543.

วริยา สีวะศรียานนท์ และ ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวินวัฒน์.บุคลิกภาพและลักษณะนิสัยของคนไทยในทศวรรษของ

ชาวตะวันตก สมัยอยุธยา- พ.ศ.2475.กรุงเทพฯ :ไทยวัฒนาพานิช ,2523.

สมบัติ จันทรวงศ์. ปรัชญาการเมืองเบื้องต้น บทวิเคราะห์โสเกรตีส, พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพมหานคร, โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2551.

สมบัติ จันทรวงศ์, ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. อยู่เมืองไทย : รวมบทความทางสังคมการเมือง เพื่อเป็นเกียรติแก่ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ในโอกาสอายุครบ 60 ปี, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530.

สมบัติ ชำรงชัญวล. การเมืองการปกครองไทย: พ.ศ. 1762 – 2500 . พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เสมาธรรม, 2549.

สมบัติ ชำรงชัญวล. การเมืองอเมริกา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เสมาธรรม, 2542.

สมยศ เชื้อไทย . ความรู้นิติปรัชญาเบื้องต้น. พิมพ์ครั้งที่ 7 , กรุงเทพมหานคร : วิญญูชน, 2545.

สมยศ เชื้อไทย . คำอธิบายกฎหมายแพ่ง: หลักทั่วไป, พิมพ์ครั้งที่ 16 , กรุงเทพมหานคร: วิญญูชน, 2553.

สมยศ เชื้อไทย . หลักกฎหมายมหาชนเบื้องต้น, พิมพ์ครั้งที่ 6 , กรุงเทพมหานคร: วิญญูชน, 2553.

สาขาวิชานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช เอกสารการสอนชุดวิชาความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป, เล่ม 1 มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช , 2545.

แสวง บุญเฉลิมวิภาส. ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย, พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ: วิญญูชน, 2543.

สถาบันยุทธศาสตร์ สำนักงานสภาความมั่นคงแห่งชาติ. สันติวิธี : ยุทธศาสตร์ชาติเพื่อความมั่นคง, พิมพ์ครั้งที่ 3 , กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.

สถาบันปรีดี พนมยงค์ (อำนวยการจัดพิมพ์) , กฎหมายตรา 3 ดวง เล่ม 1 , กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, 2548.

สถาบันปรีดี พนมยงค์ (อำนวยการจัดพิมพ์) , กฎหมายตรา 3 ดวง เล่ม 2 , กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, 2548.

สถาบันปรีดี พนมยงค์ (อำนวยการจัดพิมพ์) , กฎหมายตรา 3 ดวง เล่ม 3 , กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, 2548.

สุภาภรณ์ จันทวานิช . ทฤษฎีสังคมวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย : 2553.

สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ . กลุ่มผู้เชี่ยวชาญด้านคดีและวิชาการ. หลักการตีความกฎหมายมหาชน, กรุงเทพมหานคร: บริษัท พี.เพรส จำกัด, 2551.

ศักดิ์นา ฉัตรกุล ณ อยุธยา . ชีวิต, แนวคิด และการต่อสู้ของ “นรินทรกัลย” หรือ-นรินทรภักดี คนขวางโลก, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน , 2536.

อคิน รพีพัฒน์. บรรณาธิการ. ชาวบ้าน ชาวเมือง เรื่องความยุติธรรมในสังคมไทย , เชียงใหม่ : วนิดาการพิมพ์ , 2552.

อมรา พงศาพิชญ์, ปรีชา อุวรินทร์พันธ์ บรรณาธิการ . ระบบอุปถัมภ์, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2545.

หนังสือต่างประเทศ

James Tracy, Editor. The Civil Disobedience Handbook . San Francisco: Manic D Press, 2002.

Jennet Kirkpatrick. Uncivil Disobedience : studies in violence and democratic politics. USA, Princeton University Press, 2008.

John Rawls . A theory of Justice. Revised Edition , Great Britain. Oxford university press , 1999.

John Rawls; edited by Erin Kelly. Justice as Fairness : A restatement , Third printing, U S A, Harvard University Press, 2003.

Strauss, Leo and Joseph Cropsey, Editor. HISTORY OF POLITICAL PHILOSOPHY, Third Edition, USA .

The University of Chicago Press, Chicago, 1987.

เอกสารอื่น ๆ

รายงานการประชุมขององค์กรที่ทำหน้าที่ร่าง และพิจารณารัฐธรรมนูญ ฉบับที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา